

Secularisatiestudies

Over de ontmythologisering van een verlamd begrip

Geachte aanwezigen, beste Herman Paul,

In de afgelopen 7,5 jaar heb je met veel energie en eruditie en een indrukwekkende productiviteit de bijzondere leerstoel Secularisatiestudies bekleed.

We constateren met veel dankbaarheid vandaag, bij je afscheid, dat je werk veel heeft bijgedragen aan het doel, om onderwijs te geven in, en het onderzoek te doen naar secularisatie in de westerse cultuur. We hebben veel meer geogst dan we vooraf hadden durven vermoeden.

Ik wil in mijn bijdrage hier twee dingen doen: Ik geef een kernachtige kwalificatie van het effect van je werk als hoogleraar. Daarna ontvouw ik enkele gedachten naar aanleiding van je afsluitende essay *Shoppin in advent – Een kleine theorie van secularisatie*, waarbij ik vooral nader inga op het gebruik van de inzichten van Augustinus.

1. Kwalificatie

Het begrip dat jouw werk kenmerkt is precies zeventig jaar voor het begin van de leerstoel beroemd geworden door Rudolf Bultman: *Entmythologisierung*. Bij Bultman gaat het om het afpellen van de evangeliën tot op een kern die 'echt' is. Over zijn aanpak valt veel over te zeggen en op af te dingen. Maar, het is wel het begrip waar ik aan denk, wanneer ik jouw omgang met secularisatie moet omschrijven. Secularisatie, vooral verbonden met leegloop van kerken, hing als een alle machten en inspanningen te boven gaand lot boven kerkelijk Nederland. Onontkoombaar, als een fatum dat met de voorgang van de geschiedenis gegeven is. Op grond van statistische cijfers werd eind vorige eeuw verteld dat de SOW-kerken 2030 niet zouden halen.

Jij hebt laten zien dat deze manier van denken over secularisatie zeker niet de enig mogelijke is. Sterker, buiten de theologie is het niet eens gangbaar meer om zo massief over secularisatie te spreken. Dat is extra wrang omdat dit denken over secularisatie buitengewoon onchristelijk is. Het vertelt een verhaal over een macht die groter is dan God. In jouw spreken over secularisatie – vooral geïnspireerd door Augustinus, heb je de stop uit dat verhaal getrokken. 'Zeg niet dat de tijden boos zijn, wijzelf zijn boos'.

Die manier van denken heeft veel herkenning opgeroepen en mensen geholpen om te blijven geloven dat God verdergaat in Nederland. Dat het mogelijk is dat de gemeente blijft voortbestaan. Naast het ontkrachten van de mythe dat de kerk gedoemd is om te verdwijnen, heeft jouw denken ook de externalisering van het kwaad van secularisatie doorbroken. Secularisatie is niet het leeglopen van kerken (dat kan een symptoom zijn), maar verlangen dat zich richt op dit saeculum. Dat kan ook gebeuren als je in de kerk zit.

2 Shoppen in Advent

Kenschets

In je jongste publicatie, *Shoppen in Advent*, voeg je twee belangrijke dingen aan de hoofdlijn van je betoog toe:

- a) Welke dominante vorm neemt secularisatie in ons tijd aan? – consumentisme: shoppen als de manier om jezelf tot uitdrukking te brengen, je liefde te tonen en als datgene wat je troost biedt. Dat werkt ook door tot in de kerk: jouw voorkeuren voor het hier en nu en streven naar perfectie voor jouw leven, het kan zich ook in religieus gewaad hullen.
- b) De tweede vraag die je stelt is hoe jouw Augustiniaanse analyse zich verhoudt tot alle sociologische en andere wetenschappelijke modellen die zijn ontwikkeld om secularisatie te duiden. Wat je laat zien in *Shoppen in Advent* is dat mensen meerdere 'ikken' met zich meedragen, waartussen ze heel makkelijk kunnen switchen. In de kerk en op kring heb je je christelijke ik, terwijl je op kantoor een heel ander persoon laat zien. Deze meervoudigheid breng je vooral in relatie met Augustinus' spreken over meerdere willen die hij in zichzelf ontwaart, wanneer hij maar niet kan besluiten om zijn leven gehaal aan God te geven. Je legt uit dat deze verdeeldheid van de wil, die maakt dat we verschillende houdingen aannemen op verschillende momenten, ertoe leidt dat we geneigd zijn om aan dit saeculum te blijven hangen en ons daarop te richten, oftewel gesecculariseerd zijn.

Op basis van deze lijnen kom je tot de gedachte dat we de eigen liturgie van goede gewoonten in moeten zetten tegen die van liturgie die consumentisme aan ons opdringt. Prachtige waardevolle lijnen, die inderdaad de kracht hebben om het onderzoeksproject op zinvolle wijze af te ronden.

Belijdenissen 8 & 10

Ik zou graag iets dieper ingaan op jouw Augustinus' gebruik. De passage over de willen waar jij je op beroept, is die waarin Augustinus zichzelf beschrijft op de drempel van zijn bekering. Hij ervaart, zo schrijft hij in Boek 8 meerdere *willen* die aan hem trekken. Je duidt deze meervoudige wil van Augustinus als een *condition humain*: 'Zolang het schepsel niet met zijn Schepper is verenigd – als de christen in het laatste der dage God van aangezicht tot aangezicht zal zien – zal deze verscheurdheid bij het mens-zijn horen.'

Het spreken over meerdere ikken zou Augustinus achter zijn oren hebben doen krabben. Hij maakte zich juist los van een stroming, het manicheïsme, waarin me meende dat ieder mens uit een goed en een kwaad deel bestond (een meervoudig ik) en daarmee altijd in een tweestrijd zou moeten blijven. Deze passage over de meerder willen richt hij zich in eerste instantie tot hen, om die gedachte te bestrijden.¹ De ikken mogen van hem niet gedacht worden als iets dat in het wezen van mensen zit, maar moeten dan relationeel gedacht worden, zoals je ook wel schrijft.²

Ik meld dit hier, omdat de gedachte kan postvatten dat er op aarde geen enkele vorm van genezing voor die wil kan zijn. Zeker in combinatie met je verwachtingsmanagement (verwacht geen spectaculaire dingen van mijn aanpak in het overwinnen van secularisatie) is dat een reëel risico.

De intentie die Augustinus heeft met het vertellen over zijn meervoudige willen is juist omgekeerd. In boek 10 zegt hij dat hij over zijn zwakheid heeft geschreven, zodat men niet in wanhoop zou blijven slapen en zeggen: 'Ik kan het niet, maar om wakker te worden in de liefde van uw barmhartigheid en in de zoetheid van uw genade die kracht geeft aan iedere zwakke mens.'³ Er is werkelijk een voorbij aan een verdeeldheid die maakt dat je geen keuzes maakt, zo laat hij zien met zijn beschrijving van de omkeer waarin de diepe verdeeldheid van zijn willen wordt opgeheven. De goede wil, het ene goede verlangen wordt zozeer door God van brandstof voorzien, dat hij

¹ Nota bene: Augustinus spreekt zich in de passage over de meerdere willen expliciet uit tegen de gedachte dat er in de mens meerdere naturen zijn die tegen elkaar strijden (Conf. 8,x, 22). Hij spreekt zich uit tegen de manicheeërs die het kwaad substantieel maken. In dit geval van de meerdere willen: een kwade natuur en een goede die tegen elkaar strijden in een mens. Het spreken over een meervoudig ik, kan zich gemakkelijk in deze manichese richting ontwikkelen. Zeker wanneer het wordt geduid als iets dat onvermijdelijk hoort bij de menselijke staat.

² *Shoppen*, 93.

³ *Conf* 10, III, 4.

daaraan gehoor geeft. Dit verschrompelt andere verlangens. ‘En alles kwam hier op neer: dat ik niet-wilde wat ik gewild had en dat ik wilde wat gij wilde’, zo stelt hij in boek 9.⁴ Daarmee is er zoveel veranderd in hem dat zijn aan dit huidige saeculum gebonden wezen omhoog getrokken wordt en ‘opwaarts gaat’.⁵ Verlangen naar God speelt een heel grote rol, en liefde ontstoken door de Geest. Deze eenmaking van de wil maakt dat de dingen van deze wereld - die in zichzelf niet verkeerd zijn omdat ze goed geschapen zijn – de plek krijgen die ze in wezen hebben.

Je zult dit zeker niet ontkennen, het past wellicht ook niet in een beschouwing als *Shoppin in advent* om dit zo te verwoorden, maar deze lyrische confessio laat ik vanmiddag graag klinken als bemoediging.

Inderdaad, hier op aarde is het nooit volmaakt (zoals je terecht aangeeft). Augustinus gebruikt vaak het begrip ‘genezing’: hij is op de goede weg, maar nog niet zo totaal gezond dat de kwaal niet opnieuw vat op hem kan krijgen. Met die mogelijkheid houdt Augustinus ook geducht rekening.⁶ Je kunt een pelgrim zijn die onderweg is gegaan naar huis, maar toch maar in de herberg blijft hangen.⁷ Dat is secularisering: het kwijtraken van die nieuwe gerichtheid, en die ordening in je leven. En jouw *Shoppin in Advent* is dan ook een zeer Augustiniaanse, confronterende analyse van gewoonten en rituelen die onze gerichtheid op God verstoren en wat we als antidotum daartegen kunnen innemen.

- a) Wat je in *Shoppin* daarin aanreikt aan ons, zou ik met boek 10 van de Belijdenissen nog verder willen aanscherpen. Daar behandelt Augustinus de vraag hoe die pelgrim naar God gaat, en over de mogelijkheid dat de wil weer zo verdeeld raakt, dat je niet verder komt.

[[Hij onderscheidt verleidingen die via het lichaam binnenkomen (die erg samenhangen met onze religie van Consumentisme, en ook) maar psychische verleidingen: nieuwsgierigheid en het omgaan met meningen van mensen. Deze tweede soort van verleidingen, die weliswaar samenhangen met consumentisme, maar een eigensoortige dimensie vormen, verstoren evenzeer de gerichtheid op God. Het lijkt

⁴ *Conf.* 9, I,1.

⁵ Augustinus citeert in dit verband ook liederen Hammaäloth.

⁶ *COnf.* 10, XXVIII, 39

⁷ Vgl. *Shoppin*, 64.

mij deze heden ten dage nog steeds gelden, en evenredig aan consumentisme als religie, een zeer verstoren werking hebben onze gerichtheid op God.]]

Jij noemt geheel in lijn met Augustinus het vieren van de eigen liturgie en het naleven van goede voorbeelden als instrumenten om koers blijven, of weer te raken. Maar, weerbarstig genoeg is in Conf. 10 onthouding *het* instrument - als eerste genoemd en bij iedere soort verleiding consequent toegepast als wapen. 'Gij draagt ons onthouding op, Door de onthouding worden wij namelijk bijeengebracht en teruggebracht tot het Ene, dat wij hebben verlaten om tot de vele dingen te vervallen. Wie immers naast u iets liefheeft dat hij niet om uwentwil lief heeft, heeft u te weinig lief.'⁸

Onthouding, is contracultureel. Ook contra onze kerkelijke traditie. Vasten hebben we met de reformatie bij het grof vuil gezet. Misschien is dat wel een extra aanjager voor het als maar door kunnen gaan, en daarmee onze huidige nonstop cultuur. Hoog tijd om er weer te beginnen met minderen. En het gesprek aan te gaan met de vragen die dat in ons opwerpt. En te bidden wat Augustinus bidt: 'Heer geef wat u beveelt en beveel wat u wilt.'

Ik sluit af door met instemming een passage uit je prachtige essay te citeren: *Er is bestaat geen saeculum zonder secularisatie, maar ook geen christelijk geloof zonder adventsverwachting die mensen sterkt in hun verlangen naar de dag waarop dynamiek van secularisatie en desecularisatie ten einde zal komen.*

Jouw studie en jouw boek sterkt dat verlangen.

Bedankt voor uw aandacht.

⁸ Conf.10, XXVIII, 40